

Turisme rural i diferenciació camperola

Jordi Gascón

Turisme rural i diferenciació camperola

Jordi Gascón

Turisme rural i diferenciació camperola

Jordi Gascón

El **Grup d'Acció Política (GAP)** de la Xarxa de Consum Solidari es va crear per iniciativa de alguns socis i sòcies que volien anar més enllà del consum de productes de comerç just i ecològics, i constituir un espai de reflexió amb l'objectiu de fer activitats de incidència política en favor de la sobirania alimentària i per la denúncia raonada del actual model de producció de aliments i les injustes relacions comercials que ofeguen als productors/res locals, tant del nord com del sud.

Els Papers del GAP és producte d'aquesta iniciativa.

Autoria: Jordi Gascón

Coordinació i revisió: Xarxa de Consum Solidari

Edició: Xarxa de Consum Solidari

Pça. Sant Agustí Vell, 15 – 08003 Barcelona

Barcelona. Febrer de 2012

Aquesta publicació ha estat realitzada amb el suport de l'Agència Catalana de Cooperació al Desenvolupament (ACCD). El contingut d'aquesta publicació és responsabilitat exclusiva del autor i de la organització que ho edita, i no reflecteix necessàriament l'opinió de la ACCD.

INDEX

Introducció	7
1. De l'esperança al desencantament	11
2. Estructura socioeconòmica i mobilitat social	13
3. El conflicte	16
4. Conclusions: Riscos i possibilitats del turisme al món rural	19
Referències bibliogràfiques	22

Introducció

Després de la crisi de la dècada de 1980 (l'anomenada “dècada perduda”) i amb la generalització de les polítiques econòmiques neoliberals en els '90, a Amèrica Llatina se li va indicar que la seva aportació a l'economia mundial havia de centrar-se en la producció d'aliments i matèries primeres per a l'exportació, recuperant la tesi principal del model lliurecanvista i primari-exportador vuitcentista (Ruesga&Bichara, 2005; Gascón, 2010). Però també es van oferir altres opcions complementàries, com la indústria de maquila (aprofitant els baixos costos laborals de la regió, els beneficis fiscals establerts a les zones franques i la proximitat al potent mercat nord-americà) o el turisme (Cordero Ulate, 2006).

En les últimes dècades, fins i tot abans del desenvolupament del Neoliberalisme, el turisme es va vendre com una estratègia fàcil i ràpida de desenvolupament i lluita contra la pobresa, capaç de generar

elevats beneficis amb molt poca inversió, ja que el seu principal element d'atracció (el paisatge i la cultura autòctona) ja estaven gratuïtament establertes (Burns&Holden, 1995; Mowfoth&Munt, 1998; Hamilton, 2006; Hickman, 2007; Nowicka, 2008). Aquest discurs, encapçalat per l'Organització Mundial del Turisme i legitimat quan aquesta institució multilateral va entrar en l'estructura de Nacions Unides com a agència especialitzada a principis de la dècada del 2000 (Cheong&Miller, 2000; Hannam, 2002; Duterme, 2006), es va anar filtrant amb èxit en tots els estrats de la societat llatinoamericana (Mowforth&Charlton&Munt, 2008). I també en els sectors rurals-camperols.

Enfront dels models de turisme dominants, com el d'enclavament, que s'han mostrat molt agressius amb el món rural (Pi-Sunyer, 1973; Evans, 1979; Reynosa&Regt, 1979; Crick, 1989; DeVries, 1989; Ramírez,

1992; McLaren, 1998; Clancy, 2001; Almeida, 2002; Feeroz, 2009), algunes experiències semblaven suggerir que era possible apostar per un turisme gestionat per unitats familiars camperoles, per comunitats, per cooperatives o per pobles indígenes, integrant aquest tipus d'activitat de forma complementària a les tradicionals (Ploeg, 2008; Mbaiwa&Sronza, 2010; Ruiz-Ballesteros, 2011). Una proposta que fins i tot podia ser coherent amb un model de desenvolupament rural basat en una estratègia de Sobirania Alimentària (Cañada&Gascón 2007; Gascón&Cañada, 2007). El turisme així gestionat, i al que en les últimes dècades s'ha vingut a denominar turisme rural comunitari, agroturisme o turisme camperol entre altres denominacions, havia d'ajudar a la consolidació de les economies camperoles llatinoamericanes oferint una aportació de recursos econòmics i diversificant les seves fonts d'ingressos. A més, el turisme rural comunitari coincidia perfectament amb les tendències post-fordistes creixents en el turisme internacional.¹

Entenem per turisme rural comunitari un tipus de turisme de petit format, establert en zones rurals i en el qual la població local, a través de les seves estructures organitzatives, exerceix un paper significatiu en el seu control i gestió. Aquesta definició és molt laxa, però

¹ En la dècada dels 80' van començar a sorgir propostes turístiques que buscaven adequar-se a una demanda heterogènia, en contemplar els diferents perfils del potencial públic. Al conjunt d'aquestes modalitats turístiques, que es diferenciaven de les de masses pel seu caràcter més minoritari i sofisticat, se li ha denominat turisme post-fordista.

permet englobar tota la variabilitat d'experiències existents (Gascón&Cañada 2005). Igualment, el turisme rural comunitari és destacable perquè es dirigeix als sectors més desfavorits de la societat i estableix sinergies amb altres polítiques de desenvolupament (econòmiques en l'àmbit agropecuari, de patrimoni cultural, mediambientals, etc.).²

Però encara que aquest tipus de turisme pot semblar sobre el paper interessant i beneficiós per a les economies camperoles, la seva introducció no està exempta de riscos. Després d'anys d'eufòria i confiança en les expectatives que ofería el turisme rural comunitari (Mowforth&Munt, 1998), en l'última dècada la literatura especialitzada està valorant i considerant aquestes

² Així ho recull la *Declaració de San José sobre turisme rural comunitari*, manifest signat a San José de Costa Rica en el 2003 per representants de pobles indígenes i comunitats rurals llatinoamericans, i que ratifica i complementa la *Declaració d'Otavalo sobre turisme comunitari sostenible, competitiu i amb identitat* del 2001.

limitacions. Així, diferents estudis estan descobrint que hi ha seriosos problemes de la viabilitat, tant pel fet que la demanda sembla estancada mentre que l'oferta ha tingut un creixement exponencial (Diez&Bazzani, 2005; Notzke, 2006) com perquè els mercats són excessivament elàstics (Santana, 2009). Però especialment perquè l'accés als turistes sempre està mediatitzat per agents forans (tour-operadors, guies, transportistes,...), la qual cosa no permet un control real del negoci per part de la població local; bé al contrari, és aprofitat per aquests mediadors per imposar les seves condicions (Esparza&Aguise, 1997; Wearing&McDonald, 2002; Blackstock, 2005; Morais et al, 2006; Mowforth&Charlton&Munt, 2008; Telfer&Sharpley, 2008). Un altre àmbit de debat és el seu impacte en les relacions de gènere: encara que sovint es planteja que pot tenir efectes positius, com la millora de l'autoestima de la dona, també es descobreix que pot acabar consolidant els seus rols tradicionals i que assumeix la major part de l'esforç de la nova activitat, ja que comporta especialment tasques feminitzades de l'àmbit domèstic com l'allotjament o l'alimentació dels visitants (Smith, 1994; García-Ramón&Canoves&Valdovinas, 1995; Caballé, 1997; Henrici, 2007). Diversos estudis plantegen el risc que les activitats tradicionals es degradin per una desviació de la força de treball disponible cap a la nova activitat (Stronza, 2001; Pereiro Pérez&Smith Inawinapi, 2007). També s'ha detectat la dificultat de la població local per controlar i gestionar una activitat complexa i per la qual tenen escassa o nul·la formació (Davis&Morais, 2004), o que majoritàriament són iniciatives

promogudes per agents forans (ONG, polítiques governamentals,...) i no propostes endògenes (Gorton&White&Chaston, 1998; Paniagua, 2002). Igualment se li acusa de ser un mecanisme a nivell "micro" de mercantilització de la naturalesa (Duffy, 2008). Fins i tot es comença a dubtar de la seva real capacitat per generar ingressos que permetin reduir els nivells de pobresa de la població local, factor que era un dels seus principals atractius (Deller, 2010).

Dins aquestes visions més pessimistes sobre les possibilitats que ofereix el turisme rural comunitari, un aspecte sobre el qual cada vegada es presta major atenció és la distribució dels beneficis i la conflictivitat que aquesta activitat pot generar dins de la comunitat (Santana, 1997; Weaver, 1998; Barkin, 2000; Jones, 2005; Morais et al, 2006; Telfer&Sharpley, 2008; Schellhorn, 2010). És en aquest tema en el qual centra el seu interès el present text. I ho fa sobre la base d'un cas concret: el de l'illa d'Amantaní.

Amantaní és l'illa més gran i poblada que Perú té en el llac Titicaca: 850 hectàrees de superfície en les quals resideixen unes 4.000 persones (INEI 2007), tots camperols quitxuas. Des de finals de la dècada de 1970, els amantanyens han desenvolupat un turisme que durant la dècada dels 80' i 90' es classificava com d'ètnic o simplement alternatiu, però que avui entra en la denominació de turisme rural comunitari. A mitjans de la dècada de 1990³ aquest turisme

³ Aquest treball forma part d'una investigació que va tenir com a base un treball de camp realitzat entre 1990 i 1996 per a la realització de la tesi doctoral, i que

havia tingut un èxit escàs en relació a les expectatives plantejades, però havia provocat canvis significatius en les relacions sociopolítiques i econòmiques de la comunitat.

El turisme no era el principal recurs d'Amantaní. Altres fonts d'ingressos, com ara l'agricultura o l'emigració temporal, tenien major importància per al gruix de la seva població i per a l'economia illenca en el seu conjunt. No obstant això, diversos factors van fer que el turisme fos, a partir de 1980, l'element al voltant del qual girava la conflictivitat i s'establien els grups de poder. Per explicar aquest fenomen hem desenvolupat el concepte de *Recurs Estructurador*

va ser publicada en la seva major part al 2005 (Gascón 2005b). Una versió, en castellà, de l'article va ser publicat al 2011 a la revista argentina *Mundo Agrario*.

(Gascón 1996a, 2005b; Pérez Berenguer&Gascón 1997). Definim Recurs Estructurador com aquell que, a cada moment històric, apareix com el més important en la composició de l'estructura socioeconòmica de la comunitat ja que, excepte excepcions, caracteritza als individus que ho controlen, ho posseeixen o ho posseeixen en major quantitat com els de major capacitat econòmica, i als exclosos com els de menor, sense que necessàriament sigui el recurs més important de la comunitat en termes absoluts. En el cas que ens ocupa veurem que això té lloc especialment perquè la distribució dels beneficis dels altres recursos es distribuïen de forma relativament equitativa, mentre que els beneficis del turisme es van concentrar en mans d'un grup minoritari.

1. De l'esperança al desencantament

Des de mitjan dècada de 1970, a l'illa de Taquile, veïna a Amantaní, s'havia desenvolupat el sector turístic mitjançant una gestió de tipus cooperatiu. Encara que amb diferències, tota la comunitat es beneficiava del nou recurs, ja fos transportant turistes, allotjant-los i/o amb la venda d'artesanies ⁴. Davant aquesta perspectiva, les autoritats d'Amantaní van decidir promoure també el turisme, i van començar a realitzar les gestions oportunes en les institucions governamentals. Poc després l'illa va ser reconeguda oficialment com a zona d'interès turístic. Els illencs confiaven que els turistes arribarien a dolls per a benefici de tots. Amb aquesta esperança, van realitzar una sèrie d'accions destinades a assegurar i explotar el nou recurs.

La majoria van preparar una habitació en els seus habitatges per allotjar als turistes. La Municipalitat, encarregada de donar les llicències d'hostalatge, va dictaminar les normes mínimes de neteja i confort que aquestes habitacions havien de complir, i va establir preus fixos per l'allotjament.

Amb suport del programa governamental CORPUNO, en 1979 es va construir el Saló Artesanal, on cada família podia posar a la venda els seus treballs (teixits, cistelleria, etc.). Entre 1979 i 1980 els

⁴ El cas de Taquile ha estat àmpliament estudiat. Entre altres treballs cal citar Healy&Zorn (1983a, 1983b), Zorn (1983, 2004), Matos Mar (1986), Tapia (1983), Vidas (1995, 1996), Esparza&Aguise (1997), Mitchell&Reid (2001), Bardales (2004) o Zorn&Farthing (2007).

amantanyens van exposar les seves artesanies en diferents llocs del país, amb l'objecte de donar a conèixer l'illa. Per cobrir les despeses d'aquestes activitats de promoció es van establir quotes a pagar per tots els illencs. Les restes arqueològiques de l'illa també van començar a ser cuidats i arreglats, després de segles de destrucció per les labors agrícoles i el abandonament.

En aquesta època dos nous càrrecs es van instituir en cadascuna de les vuit comunitats d'Amantaní per dirigir i organitzar les noves activitats que havia de comportar el turisme: Centre Matern i President de Comunitat. El primer, assumit per dones, es dedicava a gestionar la venda d'artesanies en el Saló Artesanal. El segon havia de mantenir en bon estat les infraestructures: control de la neteja de les habitacions, millora de camins i restes arqueològiques, etc.

Però a principis dels anys 80, les esperances col·locades en el turisme per tots els amantanyens com la millor solució per resoldre els seus problemes econòmics van anar desapareixent. Fins a aquest moment tots havien participat activament en les activitats destinades a promocionar el turisme. A partir d'aquell moment, ja no va anar així. Per contra, van començar a generar-se conflictes i a sorgir crítiques contra els més beneficiats pel nou recurs: els llanxers (lancheros).

Dues raons expliquen aquest procés de desil·lusió: a) l'escassetat del turisme en relació a les expectatives dipositades; i b) el seu monopoli per un sector minoritari.

a. L'escassetat de turistes

El nombre de turistes que va començar a arribar a l'illa era molt escàs. Encara que entre 1980 i 1989 va anar en augment, en cap moment va aconseguir valors remarcables: al final de la dècada, i en els mesos de temporada alta (juliol i agost), arribaven una mitjana de quinze a vint viatgers, que generalment no passaven més d'una nit. El turisme era pràcticament anecdòtic en els altres mesos. A principis de la dècada de 1990 el turisme pràcticament va desaparèixer, degut l'increment del conflicte armat protagonitzat per les guerrilles Sendero Luminoso i MRTA, i les forces armades i policials governamentals ⁵. També va afectar les notícies que arribaven als països occidentals sobre l'epidèmia del còlera que va arrasar el Perú en 1991 i que va acabar expandint-se per bona part del subcontinent.

A partir de 1993, després de la detenció dels principals líders guerrillers, el turisme estranger va tornar a incrementar-se fins a aconseguir xifres rècord: a mitjan dècada de 1990, en els mesos de juliol i agost, una o dues llanxes al dia s'havien de dedicar exclusivament al transport de turistes. No obstant això, en cap moment es van arribar a cobrir les expectatives plantejades inicialment per l'exemple de Taquile. Diversos factors expliquen aquesta situació.

⁵ Sendero Luminoso, autodenominat oficialment Partido Comunista del Perú, va iniciar la seva activitat guerrillera en 1980, i el Movimiento revolucionario Tupac Amaru (MRTA) en 1984. El conflicte va suposar la mort i desaparició de desenes de milers de persones i el desplaçament d'elevats contingents de població camperola dels seus llocs d'origen.

D'una banda, la veïna Taquile absorbia la major part del turisme que visitava el llac Titicaca. Això s'explicava per dues raons: la seva major proximitat a la ciutat de Puno, d'on procedien els turistes, i una campanya propagandística reeixida, que va portar a Taquile i a la seva prestigiosa artesanía tèxtil a ser coneguts internacionalment. La major part del turisme que arriba al Titicaca és atret per Taquile. Taquile va passar de ser un referent pels amantanenys a convertir-se en un competidor davant el qual tenien escasses possibilitats de lluitar amb èxit.

Un altre element que explica l'èxit del turisme en Taquile en relació a Amantaní és el factor demogràfic. Taquile tenia a mitjans dels '90 uns 1.300 habitants, i Amantaní al voltant de 4.000. Per tant, el nombre de visitants en Amantaní hauria hagut de ser tres vegades superior al que rep Taquile per aconseguir la mateixa *ràtio* turista-habitant.

b. El desigual repartiment dels beneficis

Des de l'inici de l'activitat, el turisme es va plantejar com un "recurs comunal". Entenem com Recurs Comunal aquella font d'ingressos o prestacions que pertany en propietat a tota una comunitat sense exclusió de part o algun dels seus membres, la qual cosa es reflecteix en una normativa més o menys estructurada, oral o escrita, o així ho entén la comunitat i ho presenta en el seu discurs. El terme "comunal" fa referència, doncs, al sistema de gestió i a la titularitat de la propietat. Però no necessàriament a la distribució dels seus beneficis. Per contra, i com ha estat estudiat àmpliament per al

cas andí (Smith, 1978; Fuenzalida, 1982; Gonzales de Olarte, 1987; Bonilla, 1988; Montoya, 1989; Mayer&Cadena, 1989; Figueroa, 1993; Deu, 1999; Remy, 2004), la propietat comunal d'un recurs no és obstacle perquè el seu usdefruit sigui desigual, i fins i tot que part dels comuners es vegin exempts dels seus beneficis.

Com succeeix amb els recursos comunals tradicionals, en la pràctica els beneficis del turisme no es reparteixen per igual entre tots els illencs. El turisme, encara que recurs

de propietat comunal, va ser monopolitzat per un grup reduït de amantanenys. Com veurem més endavant, això va ser possible perquè aquest grup posseïa els mitjans que permetien l'explotació del recurs: les llanxes que viatgen entre Amantaní i la ciutat de Puno.

Però per comprendre aquest desigual accés al recurs turístic i el conflicte que això va generar, primer és necessari conèixer l'estructura socioeconòmica d'Amantaní i la seva formació històrica.

2. Estructura socioeconòmica i mobilitat social

Durant segles, Amantaní va ser terra d'hisendes. Tots els illencs mantenien el mateix tipus de relació contractual amb el "fundo" al que pertanyien: aquest els cedia unes parcel·les agrícoles en usdefruit, i a canvi explotava la seva força de treball pràcticament sense cap altra compensació. Era un contracte verbal, establert per la tradició i el costum, i que es transmetia de generació en generació.

Però si bé la naturalesa del contracte era semblant per a tots els colons, la societat camperola no era homogènia socialment i econòmica. Les hisendes així ho procuraven. Per aconseguir-ho, posaven en pràctica mecanismes que impedié als seus treballadors autodefinir-se com a iguals amb la finalitat de dificultar tota acció contestatària. Aquests mecanismes es basaven en el sistema de càrrecs de la hisenda: els majordoms o capatassos, triats pels propietaris entre els seus colons de major confiança, així com altres afins ("compadres", amics,...) accedien a

lots de terreny majors i de millor qualitat que els altres (Gascón 1999, 2000 i 2005a).

Aquestes desigualtats es van consolidar a partir de finals de la dècada de 1940, quan, amb major o menor reticència per part dels seus amos, els colons van ser adquirint els “fundos”. El procés va acabar en 1964, amb la compra-venda de la hisenda més gran.

Les terres de les hisendes van ser repartides entre els camperols. Però aquest repartiment no va ser igualitari, sinó que va dependre de l'aportació econòmica que cadascun havia realitzat per reunir la suma total que els “fundos” havien estat cotitzats. Les diferències a l'hora de la compra van ser considerables. Aquells que van acaparar més terres van ser, sobretot, els que ja en temps de la hisenda tenien accés a més i millors terres, doncs van poder acumular més excedents que els seus veïns i aportar un major capital. Com veiem, la terra era llavors el recurs més important en la formació de l'estructura socioeconòmica de la Illa; era el Recurs Estructurador.

Les últimes dècades s'han caracteritzat per un elevat creixement demogràfic en Amantaní, que va provocar que la quantitat de terra i la seva producció per habitant disminuïssin. Actualment l'agricultura no produeix excedents, ni tampoc proveeix per a tot l'any. Això obliga als amantanenys a dependre cada vegada més del mercat exterior de béns i de treball (Gascón 1996b, 1998).

Però encara que fins a aquest moment la terra era el Recurs Estructurador, la crisi en el valor relatiu de la terra no va provocar una homogeneïtzació econòmica. Tot el contrari: l'estratificació es va mantenir i, fins i tot, es va accentuar.

A mesura que la renda del sòl disminuïa els camperols amb més possibilitats econòmiques, ja anés perquè posseïen més terres o perquè havien emigrat amb èxit i acumulat un capital, van invertir en altres fonts d'ingressos. D'aquesta manera no van sofrir tant els embats de l'explosió demogràfica com succeeix amb els més pobres, que van quedar més lligats a la sort de la terra. Aquests camperols més solvents econòmicament es van convertir, per exemple, en els propietaris de les botigues d'abarrot o en els patrons de les llanxes que posen en contacte Amantaní amb Puno. Les seves terres, d'altra banda, van ser les menys danyades, perquè en tenir els seus ingressos més diversificats no van tenir necessitat de sobreexplotarles com ha succeït amb els més pobres. La seva millor economia, també, els va permetre accedir amb major facilitat a insums agraris del mercat. A més van poder invertir en el futur dels seus fills, ja fos procurant-los una educació o oferint-los suport econòmic en l'emigració (Gascón 2004).

En la dècada de 1990, el treball que definia a molts amantanenys com a rics (parlarem de camperols rics i pobres per ser termes utilitzats pels mateixos illencs) era la de llanxer.

A principis de la dècada de 1970 en Amantaní van aparèixer les primeres llanxes que funcionaven amb motor de camió. Cada llanxa va ser adquirida per un nombre indeterminat de amantanenys que establien una societat. Però no tots els socis rebien els mateixos beneficis que generava l'embarcació. Els amantanenys distingeixen entre “socis” i “llanxers” pròpiament dits. Els segons eren els socis que més van

aportar en la construcció de l'embarcació. Això els donava dret a assumir el paper de tripulació. Sobre el paper, els beneficis que la llanxa ofería als socis era viatjar gratuïtament i rebre una part proporcional dels guanys pel transport de passatgers i càrregues. En la realitat, el benefici proporcionat per les llanxes estava relacionat amb el turisme, benefici que era monopolitzat pels llanxers: ells allotjaven a les seves cases a aquells turistes que transportaven a la illa (per la llunyania de Puno, els viatgers han de passar almenys una nit a Amantaní). Només quan el nombre de visitants sobrepassava la seva capacitat d'hostalatge cedien alguns als socis minoritaris de la llanxa. Però això succeïa en poques ocasions, ja que com hem vist el turisme que arribava a la illa era escàs. Aquest monopoli suscitava les protestes dels socis no-llanxers i de la resta de la població amantanenya.

En definitiva, encara que el Recurs Estructurador va canviar en les

últimes dècades (de la terra al turisme), l'estructura socioeconòmica no va variar: un grup preponderant absorbia la major part dels beneficis del nou recurs, mentre que la majoria de la població es beneficiava poc o gens.

Però si l'estructura es va mantenir, no va succeir igual amb els individus que conformaven cada grup socioeconòmic. Noranta llanxers havien en Amantaní en 1995. Vint-i-vuit (el 31.1%) pertanyien a famílies que, antany, ja formaven part del grup camperol dominant, al tenir accés a major quantitat de terres. Els altres (el 68.9%) eren illencs que havien aconseguit el seu actual estatus en les últimes dècades. Aquests últims eren camperols que durant diversos anys, en la seva joventut, van emigrar amb èxit, i van tornar amb un petit capital estalviat. Posteriorment van tenir sort a l'hora d'invertir aquest capital: es van fer llanxers, anys abans d'aparèixer el recurs turisme.

3. El conflicte

En la dècada de '90, i des dels '80, la lluita pel control del turisme entre la minoria que ho controlava i la majoria exclosa era l'eix al voltant del com girava la conflictivitat social en Amantaní. L'oposició als llanxers va adoptar diverses formes. La crítica, per exemple, era una d'elles. En ocasions, aquestes crítiques es manifestaven en pintades dirigides contra els principals líders llanxers, als quals s'acusava de lladres i de mafiosos.

Una altra de les formes d'oposició als llanxers era boicotejar activitats dirigides a promocionar el turisme. Un exemple va ser l'intent de recuperar la vestimenta tradicional, una pràctica que els taquilenys havien establert. La indumentària tradicional masculina són pantalons negres, camisa crua i armilla curta de color cru per l'esquena i negre per davant, totes aquestes peces de llana o de *tucuyu* (cotó bast), i *chullo* (caputxa de llana) en el cap. El *poncho* s'utilitza poc, a causa del clima temperat de l'illa. Les dones es vesteixen amb *polleras* (faldilles) de diversos colors lligades a la cintura amb una faixa i camisa blanca de *tucuyu* brodat. Es cobreixen el cap amb una manta negra brodada. Solen portar una manta en l'esquena, que utilitzen per transportar nens o carregar productes. En l'actualitat, només els més ancians vesteixen d'aquesta manera. La majoria utilitzen jeans o pantalons de pana, camises de fabricació industrial, gorres amb visera i jerseis i anoracs de diferent tipus. Per a les cerimònies o altres circumstàncies d'importància, vesteixen vestits de confecció. Les dones segueixen

vestint com antany, però moltes peces que utilitzen ja no les fan elles mateixes, sinó que les adquireixen al mercat.

Els llanxers, amb el suport d'institucions governamentals foranes, van intentar restablir la vestimenta tradicional en diverses ocasions, com una manera d'atreure el turisme recreant una suposada autenticitat. Però aquests intents van fracassar, ja que la majoria dels amantanenys es van oposar. D'una banda, no ho van considerar oportú, doncs van pensar que només podia beneficiar a una minoria. Per un altre, la major part de la població ja no tenia roba d'aquest tipus, per la qual cosa havien de fer una inversió en diners i temps per a l'adquisició de les matèries primeres necessàries i l'elaboració dels teixits i peces. Finalment, la roba de fabricació industrial té un valor afegit: actua com un símbol de cosmopolitanisme i de prestigi (Barragán 1997) del que molts illencs, especialment els més joves, no estaven disposats a desprendre's.

Però els intents d'establir un sistema de repartiment dels turistes va ser l'acció més decidida presa pels illencs contra els llanxers. En dues ocasions es va arribar a establir el càrrec del Repartidor durant un breu espai de temps. El primer va ser entre 1982 i 1983. Era l'època en què les expectatives en el turisme van començar a desaparèixer per a la majoria dels amantanenys, a causa de l'escassetat de visitants i al seu control per part del sector llanxers. No obstant això, el nombre de visitants augmentava cada any. Això,

i el sentiment d'injustícia pel desigual usdefruit d'un recurs considerat comunal, va portar als amantanenys a reclamar amb insistència la creació d'un sistema de repartiment més equitatiu. Finalment es va crear el càrrec de Repartidor. Als pocs mesos, els llanxers van començar a boicotejar les adjudicacions de turistes establertes pel Repartidor, al·ludint que s'aprofitava del càrrec per afavorir als seus afins.

El segon intent d'imposar la figura del Repartidor va ser en 1993, quan el turisme va començar a créixer a Perú. J.H., el recentment triat alcalde del districte d'Amantani, va ser el seu promotor. J.H. havia aconseguit aquest càrrec amb el suport de grups opositors als llanxers, i la seva primera decisió com a alcalde va ser recuperar la figura del Repartidor. L'alcalde va triar com per al càrrec a un dels seus regidors, que va començar a establir un sistema de torns. Els llanxers, com deu anys abans, van reaccionar acusant al

Repartidor d'afavorir als seus afins. Certament, això era així: els primers a rebre turistes van ser els regidors i els seus familiars més propers. Igual que en 1983, això va servir de pretext als patrons per boicotejar els repartiments, i van tornar a portar-se a les seves cases als turistes que transportaven. La crisi va arribar a la seva culminació al juny de 1993, quan l'alcalde i els seus regidors van anar al port per a rebre la llanxa de turistes per obligar als llanxers a respectar les decisions del Repartidor. Llanxers i regidors van tenir una forta discussió, davant la perplexitat dels turistes. Uns dies després, representants dels llanxers i autoritats municipals es van reunir per arribar a un acord. Finalment es va decidir que els patrons es quedarien cada dia amb sis dels turistes que transportessin, i que quan el nombre de turistes superés aquesta xifra, els restants serien distribuïts als altres illencs. L'alcalde, a més, es comprometia a recolzar activitats dirigides a promocionar el turisme.

Aquest pacte va estabilitzar el conflicte durant un temps. Però passat els mesos de temporada alta, quan normalment arribaven a Amantani menys de sis turistes diaris, l'alcalde va trencar la pau establerta amb una nova decisió que danyava els interessos dels llanxers: augmentar els impostos municipals sobre els hostalatges. Els llanxers van entendre que el pacte s'havia trencat. A més d'oposar-se a aquesta mesura, van tornar a reclamar el control absolut sobre el turisme. D'altra banda, van acusar a l'alcalde de malversació de fons públics i li van portar als tribunals. Finalment els llanxers van tornar a guanyar la partida: J.H. va decidir anul·lar els

repartiments de turistes, possiblement perquè els comptes de la Municipalitat no estaven clares. A més l'alcalde va acabar aliant-se, de forma més o menys explícita, amb el grup llanxers. Després d'observar la força dels llanxers, va decidir canviar d'aliats. Els seus principals detractors van començar a ser les persones que havien recolzat la seva candidatura. Així ho explicava una d'elles.

Yo apoyé a J.H. No fui en su candidatura porque había sido concejal el año anterior, y no quería ser concejal dos candidaturas seguidas, porque también tengo trabajo en la Parroquia. Pero le apoyé. Yo creía que haría cosas para la Parroquia, para la Isla, pero no ha hecho nada. No es buen alcalde. En bebida se lo gasta todo (S.M.)

En canvi l'opinió sobre l'alcalde d'A. m., un dels líders del grup llanxer, va variar en sentit contrari. Inicialment, la seva valoració era molt crítica.

Este alcalde, J.H., ha hecho compromisos con los lancharos. Tenía que construir un local en el puerto, una sala de descanso para los turistas. Pero no ha hecho nada. Además, ha subido mucho la tarifa municipal sobre los alojamientos. Una tarifa de treinta soles al año. Eso no nos gusta. Fuimos a su oficina: señor alcalde, usted no tiene obras, pero ha elevado la tarifa. Porque el año pasado la tarifa era de tres soles. Entonces él se enfadó. Toda la comunidad le critica. La Municipalidad

recibe mucho dinero, sesenta millones de soles..., pero no hay obra. Sólo hay gastos. Gastos, gastos, gastos,... ¿Por qué hay tantos gastos? No hay facturas. Nadie es un santo, pero lo que se gasta debe tener facturas. (A. M.)

Però passat el conflicte, la seva visió de l'alcalde i del seu treball era totalment diferent.

Ahora el alcalde está trabajando con el pueblo. Ahora los lancharos estamos contentos con el alcalde. Es un buen alcalde, y es amigo mío. Cuando bebe alcohol, no me molesta. Se comporta bien, como un alcalde. Da materiales para construir salones,... El año pasado los lancharos estábamos enfadados con él, porque hacía lo que quería. Pero hemos tenido una reunión y ahora estamos trabajando bien. Ya no hay ningún problema. Ahora está tranquilo. (A. M.)

Els llanxers es defensaven confirmant que el turisme era un recurs comunal del que tots els amantanenys havien de beneficiar-se, però que si no distribuïen els visitants es devia a la seva escassetat. Encara que el turisme sempre va ser menor de l'esperat inicialment, consideraven aquesta escassetat com un problema conjuntural. Una vegada resolt el turisme generaria beneficis per a tots. Però el nombre de visitants no explicava perquè els pocs amantanenys beneficiats havien de ser els llanxers. Per aquesta raó, van generar una sèrie de discursos destinats a justificar el seu monopoli. Un d'aquests discursos consistia a

afirmar que només ells sabien com calia tractar als hostes, perquè portaven anys fent-ho i coneixien els seus gustos. També asseguraven que tampoc tots els illencs tenien les seves cases condicionades correctament per allotjar turistes. O acusaven als altres illencs de no recolzar les iniciatives destinades a promocionar el turisme.

Però el discurs més elaborat i més utilitzat pels llanxers consistia a assegurar que el seu monopoli del turisme era necessari per poder cobrir les despeses de l'embarcació. Afirmaven que no guanyaven gens com a transportistes. Els guanys que obtenien per transportar persones i mercaderies revertien en les llanxes: manteniment, reparacions, impostos, combustible, amortització de l'embarcació (que havia de canviar-se cada deu o dotze anys), etc. El

transport era un servei a la comunitat que no generava guanys, sinó treball i problemes. Per aquesta raó consideraven lògic ser ells els principals, sinó els únics, beneficiaris del turisme.

En la dècada del 2000, la distribució desigual dels ingressos pel turisme ja era un fet consolidat i acceptat per la comunitat. Les esperances col·locades en aquesta activitat per la major part dels illencs es va ser difuminant, i amb ella, la conflictivitat política que va arribar a caracteritzar a Amantaní (Remy, 2005). Fins i tot alguns dels principals líders que van encapçalar l'oposició al monopoli llanxer del turisme van acabar canviant d'estratègia, i van optar per crear associacions i convertir-se igualment en llanxer.

4. Conclusions: Riscos i possibilitats del turisme al món rural

Sense entrar en un debat essencialista sobre la “bondat” o “perversitat” intrínseca del sector turístic (es pot aduir que la manera com a afecta a determinats sectors de la població i a l'ecosistema depèn del model de gestió adoptat i no de la naturalesa de l'activitat), si es pot aventurar que històricament ha generat més problemes que solucions a les economies camperoles que s'han vist influïdes per ell.

Això s'entén millor si adoptem una visió conflictivista per analitzar el fenomen turístic. El turisme, com qualsevol altre recurs que genera beneficis, apareix com un espai de conflicte social: un recurs sobre el qual els diferents sectors socials implicats no només no tenen els mateixos interessos, sinó que moltes vegades presenten posicions oposades (Gascón&Cañada, 2005). El conflicte es dona, principalment, a dos nivells: en l'aplicació dels recursos i en la distribució dels beneficis.

En relació al primer nivell de conflicte, el turisme sorgeix com una nova activitat econòmica que requereix per al seu desenvolupament de recursos naturals (aigua, terra), energètics, humans (mà d'obra) i financers (capital bancari, tresor públic) que normalment ja estan sent empleats, amb anterioritat, per altres sectors econòmics. L'aparició del turisme comporta una necessària reestructuració en l'ús d'aquests recursos. En ocasions, pot ser que aquesta reestructuració es faci de forma equilibrada, i que després del reajustament tots els sectors econòmics rebin la quantitat de

recursos que requereixen per assegurar el seu bon funcionament. Però pot ser que això no succeeixi així. Pot succeir, per contra, que el nou sector acapari recursos per sobre dels mínims requerits per assegurar la sostenibilitat dels tradicionals i de l'ecosistema. El cas de la República Dominicana, el més clar exponent de país llatinoamericà bolcat en el desenvolupament d'aquest sector, evidencia que el segon succeeix amb major assiduïtat que no el primer, tal com vénen denunciant les seves organitzacions camperoles (La Via Camperola&CLOC, 2007).

Però és el segon nivell de conflicte el que més interessa al nostre cas. Si el control i gestió dels diferents sectors econòmics recaigués sobre tota la població de forma equitativa, el conflicte anterior tal vegada no ho seria tant. Es donaria, simplement, una substitució d'una activitat per una altra. Però succeeix que això rarament succeeix així. En general el control i gestió, i l'accés als beneficis, de cada sector econòmic correspon a sectors de població diferents. Fins i tot (especialment) a sectors de població que no són locals.

El cas presentat de l'illa d'Amantaní és un exemple clar d'aquest segon nivell de conflicte, en mostrar com el turisme, encara quan estigui controlat i gestionat per la població local, pot convertir-se en l'eix estructurador de la diferenciació socioeconòmica i de la conflictivitat intracomunitària. I ho és amb especial claredat perquè evidencia com això pot succeir fins i tot quan es tracta d'un recurs limitat. El desenvolupament del turisme no va transformar l'estructura socioeconòmica d'Amantaní. Com

antany succeïa amb la terra, un grup minoritari va accedir a la major part dels beneficis que generava el nou Recurs Estructurador, mentre que un percentatge elevat de la població no obtenia cap benefici o s'aprofitava només marginalment. No obstant això, sí va propiciar la mobilitat social.

Una gran part de les actuals famílies socioeconòmicament preponderants són famílies que antany ja controlaven el que, llavors, era el Recurs Estructurador (la terra). Això es va deure al fet que l'usdefruit del nou Recurs Estructurador (el turisme) requeria una inversió prèvia (l'adquisició d'una llanxa a motor) que només estava a l'abast dels camperols més rics. A més, només ells podien invertir en contextos d'incertesa, ja que tenien la suficient capacitat econòmica per assumir un possible fracàs: aquests illencs desconeixien si els beneficis anaven a cobrir els costos d'inversió i operació

de les embarcacions. Però d'altra banda, nous actors socials van entrar a formar part d'aquest grup preponderant. La majoria eren camperols que havien emigrat amb èxit durant alguns anys i que havien tornat amb un capital estalviat. Per legitimar la seva apropiació del nou Recurs Estructurador, la minoria que es va fer amb el control del turisme va concebre un discurs basat en el que Bonilla denomina una "ideologia comunitària":

La comunidad, (...) como organismo de gestión, no opera siempre en beneficio del conjunto de sus integrantes, sino en provecho particular de la élite campesina a través del ocultamiento de las relaciones de opresión detrás de una ideología comunitaria (1988: 16)

Aquesta ideologia procura dissimular les desiguals relacions socioeconòmiques que existeixen en el si de la comunitat: els llanxers van utilitzar el lema "turisme per millorar la comunitat" per animar als altres illencs a promocionar el nou recurs, i afirmaven que la situació de monopoli era temporal, resultat de l'escassetat de turistes. Però la ideologia comunitària no impedeix que el grup menys afavorit sigui conscient de la seva situació. Tot el contrari: aquests illencs van plantejar diferents formes d'oposició en la mesura de les seves possibilitats.

El que va impedir que aquesta oposició es materialitzés en un repartiment més equitatiu del turisme no va ser el discurs dels llanxers, sinó el control que aquests tenien sobre els "mitjans de producció" del Recurs Estructurador:

les llanxes que transportaven als turistes fins a Amantaní. La minoria més beneficiada pel turisme era la propietària de les embarcacions. Com afirma Netting (1992), l'aprofitament dels recursos comunals (en aquest cas, el turisme) és major en aquells usuaris que disposen de més béns privats (en aquest cas, les embarcacions).

El cas amantaneny no invalida que s'estiguin donant formes de turisme gestionat per la població local en el món agrari llatinoamericà coherents amb criteris de sostenibilitat i amb estratègies de desenvolupament fonamentades en el rol protagonista de la pagesia. L'exemple d'Amantaní el que fa és demostrar que el control de la gestió del turisme per part de la població local no és suficient per superar els riscos que comporta l'aparició d'aquest nou sector. La ja citada *Declaració de San José sobre turisme rural comunitari* (2001)

reflecteix aquest temor, en assenyalar que

som conscients que el turisme pot ser una font d'oportunitats però també una amenaça per a la cohesió social dels nostres pobles, la seva cultura i el seu hàbitat natural

D'altra banda, l'exemple amantaneny també ensenya que no hi ha models de turisme rural comunitari universalment aplicables. Una experiència sostenible i reeixida en un determinat context pot ser tractat com a referent, però mai com un exemple a replicar. El model de gestió taquileny, tan proper geogràficament, econòmic, social i cultural, no va tenir els mateixos resultats en Amantaní. El model, que va permetre enfortir la cohesió social en Taquile en els 80 i 90, es va convertir en la principal causa de desestabilització en Amantaní.

Referències bibliogràfiques

Almeida, F. (2002) *La Costa del Sol Oriental: Un conflicto territorial entre el turismo, la agricultura y la urbanización metropolitana*. En P. Pumares Fernández, M.A. Asensio Hita y F. Fernández Gutiérrez (Coord.) *Turismo y transformaciones urbanas en el siglo XXI* (pp. 139-147). Almería: Universidad de Almería.

Bardales Vassi, R. (2004) *Desarrollo turístico e identidad cultural: la experiencia de la comunidad de Taquile, en Puno*. Lima: PNUD

Barkin, D. (2000) *The Economic Impacts of Ecotourism: Conflicts and Solutions in Highland Mexico*. En P.M. Godde, M.F. Price y F.M. Zimmerman (Eds.) *Tourism and Development in*

Mountain Regions. New York: CABI.

Barragán, R. (1997) *Entre polleras, ñañacas y lliqllas: los mestizos y cholos en la conformación de la tercera república*. En H. Urbano (Comp.) *Tradición y modernidad en los Andes* (pp. 43-73). Cusco: CBC.

Blackstock, K. (2005) *A critical look at community based tourism*. *Community Development Journal*, 40 (1), 39-49.

Bonilla, H. (1988) *Comunidades indígenas y Estado Nación en el Perú* (pp. 13-27). En A. Flores Galindo (Comp.) *Comunidades campesinas: Cambios y permanencias*. Lima: Solidaridad; CONCYTEC. 2ª ed.

Burns, P.M. y Holden, A. (1995)

- Tourism: A new perspective*. London: Prentice Hall
- Caballé i Rivera, A. (1997) Dona i reestructuració a les àrees rurals: l'agroturisme al Berguedà, al Bages i al Solsonès. *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 30, 39-64
- Cañada, E. y Gascón, J. (2007) *Turismo y Desarrollo: Herramientas para una mirada crítica*. Managua: Enlace.
- Cheong, S.M. y Miller, M. (2000) Power and tourism: a Foucauldian observation. *Annals of Tourism Research*, 29 (2), 312-336
- Clancy, M. (2001) *Exporting paradise: Tourism and Development in Mexico*. New York: Pergamon
- Cordero Ulate, A. (2006) *Nuevos ejes de acumulación y naturaleza: El caso del turismo*. Buenos Aires: CLACSO.
- Crick, M. (1989) Representations of International Tourism in the Social Sciences: Sun, Sex, Sights, Saving and Servility. *Annual Review of Anthropology*, 18, 307-344
- Davis, J.S. y Morais, D.B. (2004) Factions and enclaves: Small towns and Socially Unsustainable Tourism development. *Journal of Travel Research*, 43, 3-10
- Deller, S. (2010) Rural poverty, tourism and spatial heterogeneity. *Annals of Tourism Research*, 37 (1), 180-205
- Diez, A. (1999) Diversidades, alternativas y ambigüedades: Instituciones, comportamientos y mentalidades en la sociedad rural (pp. 347-326). En A. Agreda y M. Diez (Coord.) *Perú: El problema agrario en debate - SEPIA VII*. Lima: SEPIA.
- Díez Maynard, A. y Bazzani, S. (2005) El turismo contra la pobreza: Experiencia de ecoturismo y desarrollo sostenible con pobladores locales en la Reserva de la Biosfera Bañados del Este (Uruguay) (pp. 75-108). En T.J. López-Guzmán; F. Lara de Vicente (Coord.) *Turismo sostenible: Un enfoque multidisciplinar e internacional*. Córdoba: Universidad de Córdoba.
- Duffy, R. (2008) Neoliberalising Nature: Global Networks and Ecotourism Development in Madagascar. *Journal of Sustainable Tourism*, 16 (3), 327-344.
- Duterme, B. (2006) Expansion du tourisme international: gagnants et perdants. *Alternatives Sud*, 13 (3), 7-22.
- Esparza, M. y Aquisé, A. (1997) *Organización Social y Turismo en Taquile*. Puno: UNA.
- Evans, N.H. (1979) The dynamics of tourism development in Puerto Vallarta (pp. 305-320). En E. de Kadt (Ed.) *Tourism: Passport to Development?*. New York: Oxford University Press.
- Feeroz, M.M. (2009) *Effects of Environmental Degradation on Food Security in the St. Martin's Island of Bangladesh* (Final Report CF 12/07). NFPCSP&FAO&FPMU&EU&USAID/Government of Bangladesh.
- Figueroa, A. (1993) *Crisis distributiva en el Perú*. Lima: PUC.
- Fuenzalida, F. et al. (1982) *El desafío de Huayopampa: Comuneros y empresarios*. Lima: IEP.
- García-Ramón, M.D., Canoves, G. y Valdovinas, N. (1995) Farm Tourism, Gender and the Environment in Spain. *Annals of Tourism Research*, 22 (2), 267-282
- Gascón, J. (1996a) La gestión de un nuevo recurso: el turismo. Conflicto y lucha por su control en los Andes (pp. 307-336). En M. N. Chamoux y J. Contreras (eds.) *La gestión comunal de recursos: Economía y poder en las sociedades locales de España y América Latina*. Barcelona: Icaria.
- Gascón, J. (1996b) La polémica sobre la Tragedia de los Comunes: Un caso andino. *Debate Agrario*, 25, 20-35

- Gascón, J. (1998) De la quinua al arroz: Cambio en los patrones alimenticios de la sociedad andina. *Debate Agrario*, 27, 59-78
- Gascón, J. (1999) El control y explotación de la mano de obra colona en la hacienda andina peruana. *Anales de Estudios Americanos*, 56 (1), 195-215.
- Gascón, J. (2000) Sublevaciones colonas y reproducción del sistema de haciendas en el Sur Andino Peruano. *Revista Española de Antropología Americanista*, 36, 265-289
- Gascón, J. (2004) Rich Peasant, Poor Peasant: Differing Fates of Urban Migrants in Peru. *Latin American Perspectives*, 31(5), 57-74.
- Gascón, J. (2005a) Coerción sorda de las relaciones económicas: Aplicación de un concepto marxista para comprender las relaciones de producción en la hacienda andina. *Sociedad y Economía*, 8, 89-110
- Gascón, J. (2005b) *Gringos como en sueños: Diferenciación y conflicto campesino en los Andes Peruanos ante el desarrollo del turismo*. Lima: IEP
- Gascón, J. (2010) ¿Del paradigma de la industrialización al de la Soberanía Alimentaria? Una comparación entre los gobiernos nacionalistas latinoamericanos del siglo XX y los pos-neoliberales a partir de sus políticas agrarias (pp. 215-259). En Gascón, J.; Montagut, X. (Coord.) *¿Cambio de rumbo en las políticas agrarias latinoamericanas?: Estado, movimientos sociales campesinos y soberanía alimentaria*. Barcelona: Icaria.
- Gascón, J. y Cañada, E. (2005) *Viajar a todo tren: Turismo, desarrollo y sostenibilidad*. Barcelona: Icaria
- Gascón, J. y Cañada, E. (2008) Turismo y Soberanía Alimentaria. Ponencia marco del Grupo de Trabajo sobre Turismo presentado en el VI Foro por un Mundo Rural Vivo (Teruel, 2008), organizado por Plataforma Rural. Disponible en: <http://www.adital.com.br/site/noticia.asp?lang=ES&cod=35565>
- Gonzalez de Olarte, E. (1987) *Economía de la comunidad campesina*. Lima: IEP. 2ª ed.
- Gorton, M., White, J. y Chaston, I. (1998) Counterurbanisation, fragmentation and the paradox of the rural idyll (pp. 215-235). En P. Boyle y K. Halfacree (Eds.) *Migration into rural areas*. Chichester: John Wiley and Sons.
- Hamilton, C. (2006) *El fetiche del crecimiento*. Pamplona: Laetoli
- Hannam, K. (2002) Tourism and development: Globalization and power. *Progress in Development Studies*, 2 (3), 227-234
- Healy, K. y Zorn, E. (1983a) Lake Titicaca's Campesinos-Controlled Tourism. *Grassroots Development*, 6 (2/3), 3-10.
- Healy, K. y Zorn, E. (1983b) Taquile homespun tourism. *Natural History*, 92: 80-81.
- Henrici, J. (2007) Género, turismo y exportación: ¿llamando a la plata en el Perú?. *Anthropologica*, 25, 83-101
- Hickman, L. (2007) *The final call: In search of the true cost of our holidays*. London: Eden Projects Books & GBM
- INEI (2007) *Censo Nacional 2007: XI de población y VI de vivienda*. Lima.
- Jones, S. (2005) Community-Based Ecotourism: The significance of Social Capital. *Annals of Tourism Research*, 32 (2), 303-324
- La Vía Campesina y CLOC (2007) *Declaración final del Encuentro binacional (República Dominicana – Haití): Construyendo y reivindicando la Soberanía Alimentaria en la isla*. Disponible en: <http://www.viacampesina.org/sp/inde>

- x.php?option=com_content&view=article&id=394:republica-dominicana-y-haitconstruyendo-la-soberanalimentaria&catid=21:soberanalimentary-comercio&Itemid=38.
- Laren, D. (1998) *Rethinking Tourism and Ecotravel*. Connecticut: Kumarian Press
- Matos Mar, J. (1986) *Taquile en Lima: Siete familias cuentan*. Lima: UNESCO; BIP.
- Mayer, E. y Cadena, M. de la (1989) *Cooperación y conflicto en la comunidad andina: Zonas de producción y organización social*. Lima: IEP.
- Mbaiwa, J.E. y Stronza, A.L. (2010) The effects of tourism development on rural livelihoods in the Okavango Delta, Botswana. *Journal of Sustainable Tourism*, 18 (5), 635-656
- Mitchell, R.E. y Reid, D.G. (2001) Community Integration: Island Tourism in Peru. *Annals of Tourism Research*, 28 (1): 113-119.
- Montoya, R. (1989) *Lucha por la tierra, reformas agrarias y capitalismo en el Perú del Siglo XX*. Lima: Mosca Azul.
- Morais, D.B. et al. (2006) Promoting Sustainability Through Increased Community Involvement: The Shangri-La Ecotourism. *Tourism Review International*, 10 (3), 131-140
- Mowforth, M. y Munt, I. (1998) *Tourism and Sustainability: New tourism in the Third World*. London; New York: Routledge.
- Mowforth, M., Charlton, C. y Munt, I. (2008) *Tourism and Responsibility: Perspectives from Latin America and the Caribbean*. London y New York: Routledge.
- Netting, R. (1992) Unequal commoners and uncommon equity: Property and community among smallholders farmers. *The Common Property Digest*, 25, 6-11.
- Notzke, C. (2006) *The stranger, the native and the land: perspectives on indigenous tourism*. Concord: Captus
- Nowicka, P. (2008) *Vacaciones en el paraíso: turismo y desarrollo*. Barcelona: Intermon OXFAM
- Paniagua, A. (2002) Urban-rural migration, tourism entrepreneurs and rural restructuring in Spain. *Tourism Geographies*, 4 (4), 349-371
- Pereiro Pérez, X. y Smith Inawinapi, C. de L. (2007) *Los impactos del turismo en Kuna Yala (Panamá): Turismo y cultura entre los Kuna de Panamá*. Madrid: FITUR; Ed. Universitaria Ramón Areces
- Pérez Berenguer, E. y Gascón, J. (1997) El impacto del turismo y de los proyectos de desarrollo de ONG en la estructura social y económica de dos comunidades andinas. *Agricultura y Sociedad*, 87, 225-251
- Pi-Sunyer, O. (1973) Tourism and its Discontents: The Impact of a New Industry on a Catalan Community. *Studies in European Society*, 1,1-20
- Ploeg, J. D. van der (2008) *The new peasantries: Struggles for autonomy and sustainability in an era of empire and globalization*. London: Eartscan
- Ramírez Sevilla, L. (1992) Fuego en el paraíso: Turismo y conflictos en las tierras pródigas. *Relaciones*, 13 (50), 65-91
- Remy, M.I. (2004) Autoridad, gobierno y ciudadanía. Sociedades rurales en democracia (pp. 237-276) En F. Eguren, M.I. Remy y P. Oliart (Coord.) *Perú: El problema agrario en debate - SEPIA X*. Lima: SEPIA.
- Remy, M.I. (2005) *Los múltiples campos de la participación ciudadana en el Perú*. Lima, IEP.
- Reynosa, A. y Regt, J.P. de (1979) Growing pains: planned tourism development in Ixtapa-Zinuatanejo (pp. 111-134). En E. de Kadt (Ed.) *Tourism: Passport to Development?*. New York:

Oxford University Press.

Ruesga, S. M. y Bichara, J. da S. (2005) *Modelos de desarrollo económico en América Latina: Desequilibrio externo y concentración de riqueza*. Madrid: Marcial Pons

Ruiz-Ballesteros, E. (2011) Social-ecological resilience and community-based tourism: an approach from Agua Blanca, Ecuador. *Tourism Management*, 32, 655-666

Santana, A. (1997) *Antropología y turismo: ¿Nuevas hordas, viajes culturales?*. Barcelona: Ariel

Santana, A. (2009) *Antropologia do turismo: Analogias, encontros e relações*. Sao Paulo: Aleph

Schellhorn, M. (2010) Development for whom?: Social justice and the business of ecotourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 18 (1), 115-135

Smith, G.A. (1978) Socio-economic Differentiation and Relations of Production among Rural-Based Petty Producers in Central Peru, 1880 to 1970. *The Journal of Peasants Studies*, 6(3), 287-310.

Smith, V.L. (1994) Privatization in the Third World: small-scale tourism enterprises (pp 163-173). En W. Theobald (Ed.) *Global Tourism: The next decade*. Oxford: Butterworth & Heinemann.

Stronza, A. (2001) Anthropology of Tourism: Forging New Ground for Ecotourism and Other alternatives. *Annual Review of Anthropology*, 30, 261-282.

Tapia Bueno, W. (1983) *La Cultura Taquile*. Puno: Qolla Cultura.

Telfer, D.J. y Sharpley, R. (2008) *Tourism and Development in the*

Developing World. Abingdon & New York: Routledge.

Vidas, A. A. de (1995) Textiles, Memory and the Souvenir Industry in the Andes. In: *International Tourism: Identity and Change* (pp. 67-83). En M. F. Lanfant, J. B. Allcock y E. M. Bruner (Eds.) *International Tourism: Identity and Change*. London: SAGE.

Vidas, A. A. de (1996) *Mémoire textile et industrie du souvenir dans les Andes: Identités à l'épreuve du tourisme au Pérou, en Bolivie et en Equateur*. Paris: L'Harmattan.

Vries, P.J. de (1989) Los efectos del turismo sobre los sistemas agrarios marginales (pp 215-240). En F. Jurdao (Comp.) *Los mitos del turismo*. Madrid: Endymion.

Wearing, S. y McDonald, M. (2002) The Development of Community-based Tourism: Re-thinking the Relationship Between Tour Operators and Development Agents as Intermediaries in Rural and Isolated Area Communities. *Journal of Sustainable Tourism*, 10 (3), 191-206

Weaver, D. (1998) *Ecotourism in the Less Developed World*. Wallingford: CABI

Zorn, E. (1983) *Traditions versus tourism in Taquile, Peru: changes in the economies of Andean textile production and exchange due to market sale*. Tesis doctoral. University of Texas, Austin.

Zorn, E. (2004) *Weaving a Future: Tourism, cloth and culture on an andean island*. Iowa: University of Iowa Press.

Zorn, E. y Farthing, L.C. (2007) Communitarian Tourism: Hosts and Mediators in Peru. *Annals of Tourism Research*, 34 (3), 673-689.

L'autor

Jordi Gascón (Barcelona, 1966) és doctor en Antropologia Social per la Universitat de Barcelona (1999) i està especialitzat en economia i política agrària. Els seus principals àmbits d'investigació són els impactes del turisme al món camperol i les polítiques agràries a Amèrica Llatina. És membre de la Xarxa de Consum Solidari, coordinador d'Acció per un Turisme Responsable i docent universitari. Entre unes altres llibres, és autor de *Gringos como en sueños: diferenciación y conflicto campesino en los Andes peruanos ante el desarrollo del turismo* (Lima, 2005), *Viajar a todo tren: turismo, desarrollo y sostenibilidad* (amb Ernest Cañada. Barcelona, 2005), *El turismo en la cooperación internacional* (Barcelona, 2009), *¿Cambio de rumbo en las políticas agrarias latinoamericanas?: Estado, movimientos sociales y soberanía alimentaria* (con Xavier Montagut. Barcelona, 2010) i *El turismo en el inicio del milenio* (amb Joan Buades i Ernest Cañada. Madrid, 2012), a més d'articles en revistes científiques i materials educatius dirigits a l'àmbit universitari.

L'editor

La **Xarxa de Consum Solidari** és una associació que des de l'any 1996 treballa en l'àmbit del comerç just i el consum responsable. La Xarxa té una visió integral del comerç just que engloba tot el cicle d'un producte: des de la seva producció fins a la seva comercialització. La Xarxa defensa un comerç just amb una voluntat de transformació radical del sistema, que pagui un preu digne al productor, que respecti el medi ambient, els drets de les dones i que subministri aliments sans i adequats culturalment, així com el dret a la sobirania alimentària dels pobles enfront de l'actual control de la cadena alimentària per part de transnacionals agroalimentàries i les grans cadenes de distribució.

Barcelona. Febrer de 2012

www.xarxaconsum.org

En els últims anys, el turisme rural comunitari s'ha presentat com un instrument adequat per augmentar la renda de la població camperola i diversificar les seves fonts d'ingressos. Però es tracta d'una activitat econòmica que no està exempta de riscos. A partir d'un cas específic (l'illa peruana d'Amantani, en el Llac Titicaca) l'article estudia un d'ells: l'impacte del turisme en la cohesió socioeconòmica de la comunitat.

Amb el suport de:

Agència Catalana
de Cooperació
al Desenvolupament